

«УКРАЇНСЬКА РАВЕННА»: ПОДОРОЖ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДО ЧЕРНІГОВА

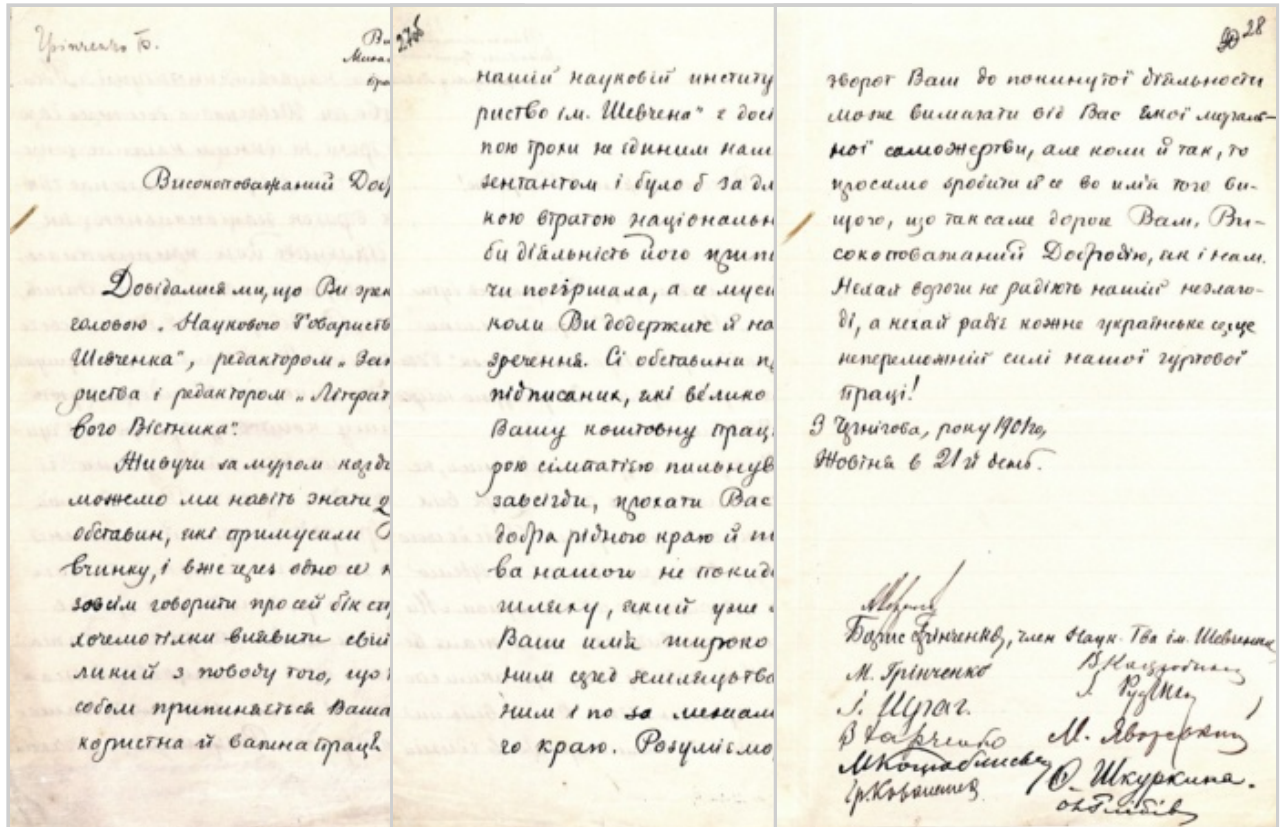
Серед темних лісів і зелених лук, помережана широкими смугами мочарів і повільних замулених річок, дрімає нинішня Чернігівщина, здалека прислухаючись до гомону нового життя. І серед неї її старий історичний осередок, наша українська Равенна – Чернігів – задумано мріє про колишнє життя серед своїх старинних церков, музеїв і архівів – облишений новішою динамікою українського життя...

Так натхненно розпочав Михайло Грушевський свій нарис «Чернігів і Сіверщина в українській історії...» [\[1\]](#), перебуваючи під враженнями після його відвідин.

Давнє місто неодноразово потрапляло у фокус наукових і громадських зацікавлень вченого. Тісні контакти лучили його з чернігівцями ще на зорі блискучої кар'єри.

Місцева українська громада не раз висловлювала підтримку Грушевському в часи тріумфу та незгод. Наприклад, 21 травня (2 червня) 1894 р. чернігівці вітали з призначенням на кафедру української історії Львівського університету, впевнені, що стаючи біля цього діла, молодий учений високо держатиме «український прапор, прапор, що

на йому історія написала: національність, демократизм, воля й толерантність» [2]. А коли 1901 р. довідалися про рішення зректися посади голови Наукового товариства імені Шевченка – єдиного репрезентанта української науки у світі, просили про самопожертву «во ім'я добра рідного краю й письменства». Під зверненням поставили підписи 12 найсвідоміших українців Чернігова: Ілля Шраг, Аркадій Верзилів, Григорій Коваленко, подружжя Бориса і Марії Грінченків, Михайла і Віри Коцюбинських та ін [3].

Лист представників української інтелігенції Чернігова до Михайла Сергійовича Грушевського
21 жовтня (3 листопада) 1901 р. м. Чернігів
ЦДІАК України

Причин навідатися до княжої столиці Сіверщини не бракувало. Прочитати лекцію на запрошення «Просвіти», отримане 8 (21) січня 1907 р. Або ж загостювати у добрих приятелів – письменника Михайла Коцюбинського чи адвоката, громадського діяча Іллі Шрага. Приїхав би історик і на XIV Археологічний з'їзд у Чернігові в серпні 1908 р., якби не гучний конфлікт між організатором, Московським імператорським археологічним товариством, з одного боку, і Науковим товариством імені Шевченка та Українським науковим товариством у Києві, з іншого. Непорозуміння, спровоковані скептичним ставленням до наукового авторитету УНТ в царині археології і образливою відмовою запросити його представників до участі, а також традиційно зверхнє ставлення до української науки загалом, зрештою спонукали УНТ і НТШ до бойкоту, а їхнього очільника – М.Грушевського – до написання гострої критичної статті «Не пора» [4]. Минуло аж 16 років відтоді, коли

Михайлу Сергійовичу нарешті настав час ступити на чернігівську землю.

Наші городи: Чернігів.

↑ Панорама Чернігова початку ХХ ст.

Ілюстрація до статті М.Грушевського «Наші городи: Чернігів» у газеті «Село» (24 червня 1910 р.)

Про першу та єдину подорож академіка Грушевського до Чернігова 5–11 липня 1924 р. дізнаємось з двох основних джерел: споминів історика, тодішнього завідувача Чернігівського губернського архівного управління Василя Дубровського та вражень самого екскурсанта. Спогади В.Дубровського «Грушевський у Чернігові» з'явилися у виданні «Календар-альманах "Відродження"» в Буенос-Айресі 1961 р.[\[5\]](#) І хоча вони написані через значний проміжок часу, все ж не позбавлені багатьох яскравих деталей. А можливість перевірити їхню достовірність дає «свіженька» публікація листа М. Грушевського до віденського кореспондента з докладним звітом про подорож, що вийшла під заголовком «Українська Равенна: Проф. М.Грушевський у Чернігові» на шпальтах львівської газети «Діло» 31 серпня 1924 р.[\[6\]](#)

За словами Василя Дубровського, щойно він дізнався про повернення Михайла Грушевського до Києва та очолення ним Історичної секції при Всеукраїнській академії наук, вирішив познайомитися з ним особисто[\[7\]](#). Не відкладаючи, адресував йому листа з запрошенням до Чернігова. Він не сумнівався: скарби місцевих архівів і музеїв неодмінно приваблять вченого. Для вірності попросив приятеля, історика архітектури Іполита Моргілевського, зі свого боку, заохотити академіка поглянути на цікаві знахідки, виявлені при останніх дослідженнях

Спасо-Преображенського собору та Успенського собору Єлецького монастиря Чернігова.

↗ Архітектурний ансамбль “Валу” в Чернігові: Колегіум, Борисоглібський і Спасо-Преображенський собори
Фото кінця XIX ст.
Джерело зображення: <https://www.pinterest.com>

Від таких «спокус» академік не втримався і дав згоду, попередивши, що їде з родиною: дружиною Марією Сильвестрівною та донькою Катериною. Професору Моргілевському залишалося тільки узгодити час, програму подорожі та тематику наукових зустрічей.

І чернігівці почали готуватися до прийому гостей. Оселити їх вирішили у двох кімнатах північного крила будинку Губернського історичного архіву, в затишній садибі колишнього Дворянського депутатського зібрання (до речі, саме там відбувався сумнозвісний археологічний з'їзд). Призначені кімнатки швиденько підремонтували: побілили, пофарбували, змінили старі замки та дверні ручки, поставили три ліжка та найнеобхідніші меблі. Домашнього затишку додали килими та рушники, люб'язно позичені родиною педагога Григорія Холодного. Облаштуванням житла займався завгосп архіву, колишній швейцар цієї садиби в дореволюційні часи та майстер своєї справи – І.А.Брик.

↑ Будинок Чернігівського дворянського депутатського зібрання, в якому в 1924 р. містився губернський історичний архів
Споруда зруйнована під час бомбардувань у серпні 1941 р.
Джерело зображення: <https://crafta.ua>

Схвильовані «господарі» сподівались, що скромне помешкання задовольнить поважних гостей і атмосфера тихого, заквітчаного саду не залишить байдужими. Тільки послухайте, яку чарівну картину вони спостерігали: «Широкі вікна з цих кімнаток виходили на схід, у зарослий соковитою травою й буйними ромашками двір Краєвого Історичного Архіву, з хідниками, вимощеними цеглою. Повна благодатна тиша! Пахощі луків і верболозу з-за Десни. Пташиний щебет з старих вікових дерев на скверах навколо дому» [8].

↑ **Чернігів. Розлив Десни**

Листівка початку ХХ ст.

Джерело зображення: <https://www.pinterest.com>

Головні завдання подорожі М.Грушевський вбачав у заохоченні культурних і педагогічних працівників Чернігівщини збиранням етнографічного матеріалу та створенні мережі кореспондентів Культурно-історичної комісії та Комісії історичної пісенності для польової роботи. Так і писав у звітах[9]. Але не лише за цим прямував вчений. В одному з листів до невстановленого адресата він щиро зізнався, що їде не тільки з науковою метою, але й для відпочинку[10]. Червень видався напрочуд спекотним і кортіло вибратися ближче до природи. Втрюх з дружиною і донькою сіли на пароплав за маршрутом Київ-Чернігів 5 липня о 17:00, здолали відстань 215 км Дніпром і Десною та ранком наступного дня прибули до місця призначення[11].

^ Чернігів. Пристань. 1910-ті рр.

Джерело зображення: <https://www.retroua.com>

Після сніданку та чаювання з великого мідяного самовару та старовинного порцелянового заварника, М.Грушевський у супроводі В.Дубровського та І.Моргілевського вирушив до Губернського виконавчого комітету для отримання офіційного дозволу на публічний виступ. Спонтанний заступник голови, вкрай розгублений візитом того самого, колишнього президента Української Центральної Ради, не питаючись, поставив печатку на потрібному папірці. Процедура зайняла не більше 10 хвилин.

Решту дня і весь наступний день родина Грушевських оглядала середмістя Чернігова. Екскурсію пам'ятками архітектури проводив проф. Моргілевський. Вони відвідали Спасо-Преображенський і Борисоглібський собори, Успенський собор Єлецького монастиря, П'ятницьку і Катерининську церкви, будинок Мазепи та інші[12]. Пощастило киянам застати роботу над реставрацією фресок Успенського собору під керівництвом їхнього давнього друга, художника Михайла Бойчука, котрий ще дівчинкою навчав малюванню Катрусю Грушевську.

↗ Будинок Мазепи (Будинок полкової канцелярії) у Чернігові (XVII ст.)

Листівка початку XX ст.

Джерело зображення: <https://wiki.ecity.cn.ua>

Опісля Василь Дубровський чекав їх в історичному архіві, де ознайомив з найціннішими рукописами та грамотами, зокрема з архівом Чернігівського Дворянського депутатського зібрання, який містив гетьманські універсали та інші документи XVII-XVIII ст.[13] До архіву історик повертався неодноразово за той тиждень. У книзі відвідувань зберігся його власноручний запис про огляд фондів колишнього Чернігівського окружного суду, архіву в будинку Мазепи та рукописного відділу протягом 6–9 липня 1924 р.[14] Там же читаємо, що пояснення йому давав, окрім Дубровського, співробітник архіву Володимир Євфимовський, згодом аспірант очолюваної ним Науково-дослідної кафедри історії України ВУАН.

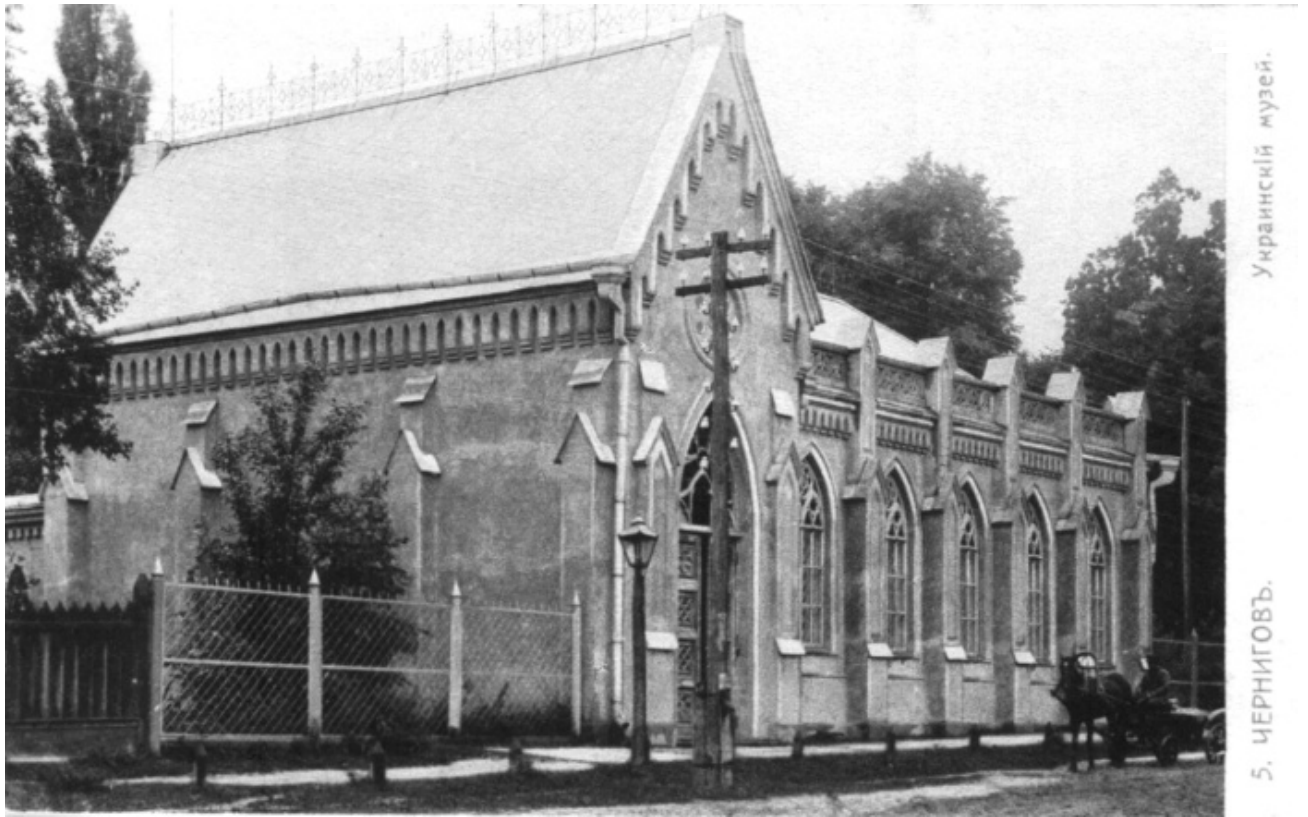
№	Дата	Прізвище, ім'я та по батькові одвідувача, місце складення та назва організації	Кількість карт вкл.	Професія	Вік	Адреса	Листівки вручені	Листівки вручені	Листівки вручені
1.	15/IV	Студенти Гурзу Черні- гівського ІДНО	6	Члени	Члени	Адреса: Діоганський Збірник та друкарський офіс			Г. Грушевський
2.	1/IV	Студенти Гурзу Чернігівського ІДНО	6	Члени	Члени	Адреса: Г. Грузу, вул. Св. Спаса			Г. Грушевський
3.	20/IV	Єршов Костій Євдокимович	1	Студент	Нідан	Адреса: Діоганський Збірник та друкарський офіс			Г. Грушевський
4.	22/IV	Нашиновіч Вячеслав Артемівич	1	Проф.	52	Вік	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський
5.	24/IV	Фасенко Василь Артемівич	1	Мистецтво	22	Місце	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський
6.	4/V	Буданів Василь Іванович	1	Мистецтво	22	Місце	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський
7.	7/IV	Бірюковський Іван Іванович	1	Мистецтво	19	Місце	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський
8.	6-9/IV	Грушевський Михайло Євдокимович	1	Мистецтво	27	Місце	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський
9.	18/IV	Лесюк Михайло Євдокимович	1	Мистецтво	29	Місце	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський
10.	22/IV	Чемоданов Василь Євдокимович	1	Мистецтво	26	Місце	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський
11.		Карочинський Анатолій Миколайович	1	Мистецтво	14	Місце	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський
12.	8 об.	Попов Миколай Петрович	1	Проф.		Місце	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський
13.		Степанов Іван Іванович	1	Проф.		Місце	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський
14.	20/IV	Шибанов Костій Євдокимович	1	Мистецтво	22	Місце	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський
15.		Шибанов Миколай Іванович	1	Мистецтво	24	Місце	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський
16.		Красноярська Катерина Василівна	1	Проф.	20	Місце	Адреса: в вул. Мазепи		Г. Грушевський

↑ Автограф М.Грушевського в «Книзі запису одвідувачів та екскурсій по Чернігівському губерніальному історичному архіву» 6–9 липня 1924 р.

Джерело зображення: <https://cn.archives.gov.ua>

«В цім маленькім Чернигові тепер п'ять чималих і дуже цінних музеїв, які – коли б злучити разом, то вони б дали великий і гарний образ життя північної України» [15], – зазначав історик. Йшлося про Музей українських старожитностей, Музей Чернігівської губернської вченої архівної комісії, Музей культів (на основі Єпархіального давньосховища), Музей поміщицького побуту і мистецтва та Етнографічний музей. Чи встигли оглянути всі колекції та які враження отримали, на жаль, джерела не повідомляють. А процес об'єднання цих музеїв в єдиний, про яке говорив М.Грушевський, був дійсно розпочатий 1923 р. та формально завершений у 1925 р. створенням Чернігівського державного музею.

Знайомство, щоправда заочне, М.Грушевського зі скарбами місцевих музеїв відбулось іще раніше. Так, наприклад, для видання «Ілюстрованої історії України» він замовляв відомому реставратору та живописцю, учневі М.Бойчука Миколі Касперовичу підготувати рисунки з предметів Музею українських старожитностей: шаблі Івана Мазепи, булави й пернача Павла Полуботка та козацької корогви Домонтовської сотні 1762 р. [16] Добре був обізнаний з колекцією «шевченкіани» зі збірки Василя Тарновського.

↗ **Музей українських старожитностей**
Листівка початку ХХ ст.
Джерело зображення: <http://www.choim.org/>

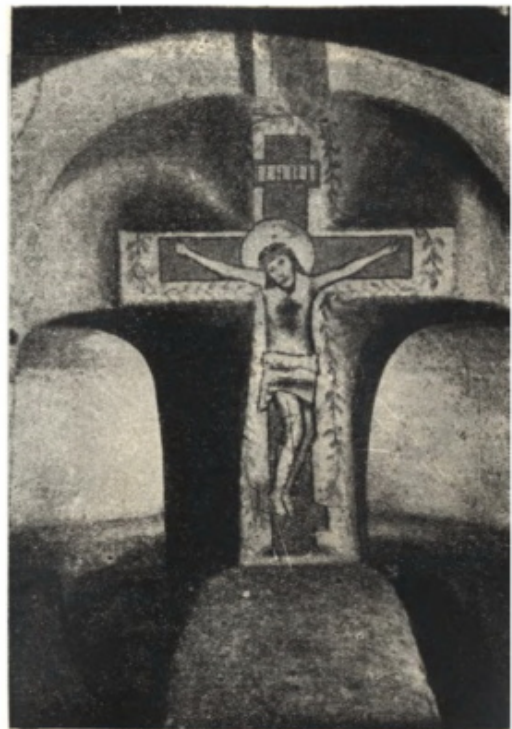

↗ **Зібрання Чернігівського єпархіального давньосховища**
1913 р.
Джерело зображення: <https://www.retroua.com>

«Найбільшою несподіванкою» для екскурсантів стали «Аліпії» або «Нові печери» – підземний архітектурний ансамбль, що містився з південного боку Троїцького Іллінського монастиря в товщі одного з відрогів Болдиних гір. Він був створений у 1918 р. групою ченців, місцевих мешканців та селян під керівництвом ієромонаха Троїцького Іллінського монастиря Аліпія (в миру Олександра Яковенка). Ансамбль складався з тридільного підземного храму (зруйнований під час Другої світової війни) та розгалуженої системи з 79 галерей. Стіни прикрашені глибоким різьбленням по суглинку і орнаментально-рослинним розписом, який було створено самим Аліпієм, двома черницями Килиною та Ориною з сіл Борки та Роїще, а також ченцем Михайлом[17].

III. Ризниця.

IV. Каплиця з надгробком.

↑ Розписи Нових печер у Чернігові

[Фото Б.Пилипенка. 1924 р.]

Ілюстрація до статті: Пилипенко Б. Нові печери // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. - К., 1928.

Цей оригінальний твір нового українсько-візантійського мистецтва видався Михайлу Сергійовичу надзвичайно цікавим[18]. Імовірно, що саме за його ініціативи з'явилася розвідка про пам'ятку авторства Бориса Пилипенка в ювілейному збірнику на пошану академіка, виданому в 1928 р.[19] Популярний пункт екскурсійних маршрутів Черніговом 1920-х р.[20], нині майже знищений і недоступний для огляду.

↗ Будинок Чернігівського інституту народної освіти
(колишнє реальне училище, 1902 р., архітектор Д.Савицький)
Джерело зображення: <https://www.etoretro.ru>

Запланований виступ вченого відбувся перед слухачами педагогічних курсів для інструкторів народного шкільництва в залі місцевого Інституту народної освіти. Він розташовувався в будинку колишнього реального училища, на вул. Леніна, 5 (тепер – вул. Музейна, 3). Відвідувачів прийшло стільки, що промовця було ледь чути. Серед натовпу і гамору до публіки долітали його слова про 50-літній ювілей виходу у світ книги «Исторические песни малорусского народа» за редакцією Володимира Антоновича та Михайла Драгоманова, про Чернігівщину – скарбницю народної творчості, повну пам'ятками старого побуту, заклики активізувати дослідження глухих і віддалених її закутків[21]. Була навіть спроба зірвати збори, звернувшись до поліції, «бо вони мовляв перетворилися в політичну маніфестацію на честь Грушевського»![22] Але тут зіграв свою роль папірець із печаткою Губвиконкому, де чорним по білому було зафіксовано про виключно наукову мету виступу.

Зрозуміло, що заангажувати нових співробітників в такій атмосфері було неможливо, тож вирішили організувати ще кілька зустрічей, у вужчому колі. Одна з них відбулася 8 липня о 21:00, також в залі ІНО. Цього разу Михайло Грушевський виголосив доповідь «Завдання етнологічного і фольклорного досліду північної України»[23]. Про практичні нюанси польової етнографії вчений говорив спеціально на інструкторському викладі в закритій аудиторії учительських курсів[24]. Після натхненних виступів академіка записалось понад 70 кореспондентів, охочих збирати репертуар лірників, кобзарів і

старців[25]. Згодом, розроблена кафедрою історії українського народу ВУАН «Інструкція для екскурсій і дослідів її співробітників і кореспондентів в царині культурних переживань та історичної пісенності на р. 1924-5» була опублікована в журналі «Україна» (1925, кн. 3).

↑ Чернігів. Красна (Театральна) площа

Листівка початку ХХ ст.

Джерело зображення: <https://www.retroua.com>

У перерві між офіційними виступами родина Грушевських відвідувала «старих знайомих». Ще до приїзду визначили, хто готує для них обід, а хто – вечерю. Жила тоді місцева інтелігенція скромно, проте бажаючих прийняти у себе видатного вченого вистачало.

Одного дня, дорогою до Троїцько-Іллінського монастиря, Василь Дубровський запросив їх до своєї батьківської хати на вулиці Іллінській, № 14, під самою Болдиною горою. Його мати частувала смачненьким українським борщем і варениками зі сметаною. Грушевському дуже сподобався «старосвіцький» стиль їхнього дідівського дому, прикрашеного старовинною іконою святого Миколи Мірлікійського з вишитим рушником і восковими квітками. «Наша староукраїнська традиція! – промовив він, перехрестившись на ікону перед обідом[26].

Гадаємо, не оминув історик і могил письменника Михайла Коцюбинського, члена Кирило-Мефодіївського товариства Опанаса Марковича та «байкаря» Леоніда Глібова на Болдиній горі.

↗ Троїцький монастир у Чернігові
Листівка початку ХХ ст.
Джерело зображення: <https://val.ua>

Найбільше спілкувався із давнім приятелем, ще з університетських часів, Аркадієм Верзиловим. Бачився з педагогом, математиком Григорієм Холодним і головою етнографічної секції Чернігівського наукового товариства Борисом Луговським [27]. Говорили про різне: загрозу неврожю, проблему українізації, але головною темою обговорень були, звісно, проекти наукових досліджень і видань [28]. У результаті в наступні роки під титулом Історичної секції з'явилася низка публікацій до історії регіону та окремих збірників «Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали» [29].

Тиждень проминув і Михайло Сергійович «кінець кінцем мусів утікати, бо з кожним днем прибувало різної роботи – живої і цікавої, на котру ... не ставало часу» [30]. По закінченню подорожі мріяв про відродження «славних» чернігівських скляних гут, «блискучої» кераміки заводу Миклашевських [31], що так колись любив колекціонувати для свого Фамільного дому в Києві. І закликав усіх їхати на екскурсію до Чернігова, бо саме там «поховані секрети Старої України» [32].

Ганна КОНДАУРОВА

[1] Грушевський М.С. Чернігів і Сіверщина в українській історії. Кілька спостережень, здогадів і побажань / М. С. Грушевський. Львів, 2015. Т.10. Кн. 1. С. 335–350. Перша публікація: Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. К., 1928. С. 101–117. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://hrushevsky.nbu.gov.ua/item/0001213>

[2] ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 4.

[3] Там само. Спр. 29. Арк. 40–42.

- [4] Ісаєнко О., Тарасенко О. "Українські голосіння над померлими", або Чому М.С. Грушевський не брав участі в XIV Археологічному з'їзді // Скарбниця української культури: зб. наук. праць. Чернігів, 2009. Вип. 11. С. 112–118; Старовойтенко І. Українська газета «Рада» й археологічний з'їзд 1908 року в Чернігові//Там само. С. 119–127.
- [5] Дубровський В. М.С. Грушевський у Чернігові// Календар-альманах «Відродження». Буенос-Айрес, 1961. С. 99-119. До сюжету відвідання Чернігова М.Грушевським звертались наступні автори: Коваленко О., Курас Г. Михайло Грушевський: тиждень в Чернігові// Сіверянський літопис. 1999. № 1. С. 144–156; Матяш І.Б. Зірка першої величини: життєпис К.М. Грушевської. К., 2002. С. 89-91; Никоненко Д.Н. Академик Михаил Грушевский и Чернигово-Сиверщина: обрученные историей//Науково-історичні читання, присвячені 140-річчю з дня народження М.С. Грушевського (Мінськ, 22 грудня 2006 р.). Ніжин, 2007. С. 20-27.
- [6] Українська Равенна: Проф. М.Грушевський у Чернігові // Діло. 1924. № 192 (10 285). 31 серпня (неділя). С. 2.
- [7] Спогади українського історика В.В.Дубровського про перебування М.С.Грушевського у Чернігові: М.С.Грушевський у Чернігові (Сторінка спогадів)// Сіверянський літопис. 1999. № 1. С. 148-151. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://cn.archives.gov.ua/expos/temat/100_archive/100_archive_sporogady.php
- [8] Там само.
- [9] Хроніка //Україна. 1925. Кн. 1–2. С. 222, 225.
- [10] Перлюстрований лист М.Грушевського до невстановленого віденського адресата. Справа-формуляр на Михайла Грушевського. ГДА СБУ. Ф. 65. С-7537. Т. 1. Арк.49.
- [11] Відомості про розклад пасажирського руху пароплавів по Дніпру та Дісні наведені за оголошенням в газеті «Пролетарська правда» від 15 червня 1924 р. (№ 135, С.7).
- [12] Спогади українського історика В.В.Дубровського про перебування М.С.Грушевського у Чернігові...
- [13] Там само.
- [14] Державний архів Чернігівської обл. Ф. Р–651. Оп. 5. Спр. 1а. Арк. 1зв.–2.
- [15] Українська Равенна: Проф. М.Грушевський у Чернігові...
- [16] Касперович Микола Іванович [Енциклопедична довідка]. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=10255
- [17] Руденок В., Новик Т. Болдиногірські монастирі Чернігова // Сіверянський літопис. 2015. № 4. С.78 –79.
- [18] Українська Равенна: Проф. М.Грушевський у Чернігові...
- [19] Пилипенко Б. Нові печери // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. К., 1928. Т. I. С. 105–130.
- [20] Баран-Бутович С.Г. Чернігів як об'єкт історико-краєзнавчих студій // Записки Чернігівського наукового товариства. Т. 1. 1931. С. 120.

[21] Проф. М. Грушевський в Чернигові// Красное знамя (Чернигов). 1924. № 153 (8 липня). С. 3.

[22] Українська Равенна: Проф. М.Грушевський у Чернігові...

[23] Проф. М. Грушевський в Чернигові// Красное знамя...

[24] Українська Равенна: Проф. М.Грушевський у Чернігові...; Б.Д. На допомогу науці// Красное знамя. 1924. № 158 (13 липня). С. 3.

[25] Українська Равенна: Проф. М.Грушевський у Чернігові...

[26] Спогади українського історика В.В.Дубровського про перебування М.С.Грушевського у Чернігові...

[27] Матяш І.Б. Зірка першої величини: життєпис К.М. Грушевської. С. 91.

[28] Українська Равенна: Проф. М.Грушевський у Чернігові...

[29] Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. К.: Держвидав України, 1928. XII, 531 с.: іл.(Записки Української Академії Наук. Історична секція. Т.23).

[30] Українська Равенна: Проф. М.Грушевський у Чернігові...

[31] Грушевський М.С. Чернігів і Сіверщина в українській історії. Кілька спостережень, здогадів і побажань. С. 335.

[32] Там само. С. 350.

ЗАЛИШИТИ ВІДПОВІДЬ

Ім'я *

Email *

Опублікувати коментар

МУЗЕЙ ВІДЧИНЯЄ ДВЕРІ ДЛЯ
ВІДВІДУВАЧІВ

«Я ПОЧУВ СЕБЕ ЛІТЕРАТОРОМ»

КУЛЮНЯ/КАТРУСЯ/КАТЕРИНА
МИХАЙЛІВНА

«МІЙ СВІТЕ ЗАТИШНИЙ, МОЯ УТІХО
МИЛА»:
ОСВІДЧЕННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

«Історико-меморіальний музей
Михайла Грушевського» © 2017

е-АРХІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Попередня версія сайту

Музей працює щоденно, крім понеділка, з 10:00 до 18:00

Київ, вул. Паньківська, 9
Тел.: (044) 288-28-07